

NEVRUZDA BAYÇİÇEK MERASİMİ

Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL*

ÖZET

Yüzyıllar boyunca Türk kültürünün izlerini taşıyan özelliklerle kutlanan nevruz, Türk boyları arasında ortak bir kültürel bağ oluşturması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Türk halkları bu büyük bayramı değişik törenlerle kutlamaktadırlar. Özbek Türkleri arasında da nevruz, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş “*Bayçiçek Merasimi*” ile canlı bir şekilde kutlanmaktadır. İşte biz bu makalemizde, önemli bir kültürel değer olan *bayçiçek koşukları* ve *merasimleri* üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Özbek Türklerinde Nevruz, Bayçiçek Merasimi.

BAYÇİÇEK CEREMONY IN NEVRUZ

ABSTRACT

Nevruz has been celebrated since centuries with the characteristics carrying the marks of Turkish culture and has got a big importance since Nevruz has become a common cultural connection within Turkish tribes. Turkish nations celebrate this big bairam with diverse ceremonies. Among Ozbek Turks, Nevruz has been celebrated in an enthusiastic fashion by “*bayçiçek ceremony*”, which has been about to be forgotten in present-day. In that sense, in this paper we will mention *bayçiçek poetries* and *ceremonies*, which have an important culturel value.

Key Words: Nevruz, Nevruz among Ozbek Turks, Bayçiçek ceremony.

Nevruz tarihin bütün devirlerinde Türk boylarının en büyük bayramlarından biri olmuştur. Bu bayram, tarihî gelişim aşamalarında halkımızın toplumsal ve manevî ihtiyaçlarını karşılamak üzere meydana gelmiştir. Yüzyıllar boyunca nesilden nesile geçerek ve halkımızın kendine has özelliklerini, duyu ve düşüncelerini, manevî dünyasını yansıtan çok değerli bir kültürel miras halini almıştır.

Nevruz geleneklerinin temelinde halkımızın çok eski düşünceleri yatmaktadır. Bu düşünceleri içinde barındıran oldukça renkli nevruz kutlamaları, icra yeri, sanatsal değeri ve tarihî kökenleri bakımından birbirinden farklı özellikler arz etmektedir. Bu kutlamalar arasında, Özbekistan’da yaygın olarak bilinen “bayçiçek” (kardelen) koşukları ve merasimleri özel bir yere sahiptir.

Bayçiçek hakkındaki ilk bilgilere meşhur şair Abdülhamid Çolpan’ın şiirlerinde rastlanmaktadır. Çolpan’ın 1925 yılında Andican’da yazdığı şiiri “Bayçiçek” olarak adlandırılmıştır.

Bayçiçekning balası,

Bayçiçeğin yavrusu,

* Özbekistan Bilimler Akademisi Alişir Nevayî Dil ve Edebiyat Enstitüsü Öğretim Üyesi,
Taşkent-Özbekistan. scabbar@albatros.uz.

<i>Açdı yüzini, Suvğa çıkkan hâlesi Kördi kızını! Bayçiçekning balası Yetimça bir kız. Uning ügay anası, Cüda yaman tez! Bayçiçekning balası, Yulib alındı. Yurtning kozi âlasi, Cüda sevindi! Bayçiçekning balası, Her üyda küldi. Gödaqlarning haltası, Nan bilan toldı.¹</i>	<i>Açtı yüzünü, Suya düşen halesi Gördü kızını! Bayçiçeğin yavrusu Yetim bir kızcağız. Onun üvey anası, Çok fazla aceleci! Bayçiçeğin yavrusu, Koparıp alındı. Yurdun ala kuzusu, Çok sevindi! Bayçiçeğin yavrusu, Her evde güldü. Bebeklerin çantası, Ekmekle doldu.</i>
--	---

Çolpan'ın yukarıdaki şiiri ilk bakıldığında oldukça basit ve anlaşılmaz bir şiir olarak görünmektedir. Çolpan, şiirinin son dörtlüğünde kendisinin de katıldığı bir "bayçiçek merasimi"nden bahsetmektedir. Bu merasim günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur bir merasimdir. Bu merasimin, Özbekistan'ın sınır bölgelerinde sadece çocuk folklorunda kalıntı olarak günümüze kadar ulaşmış olması, bu merasimin bazı özellikleri üzerinde tahliller yapma imkanını vermektedir.

Özbekistan'ın Namangan vilayetinde kaydedilen bazı bilgilere göre, bayçiçek baharda çıktığında, çocuklar kırlara ve ovalara bu çiçeği toplamaya çıkarlar. Sonra çörebasının (çocukların başı) liderliğinde topladıkları bayçiçeklerle evden eve giderek, çocukların başı geldikleri her evin kapısında:

<i>Bayçiçek aytıb keldik eşigingizga, eşiğinize, Koçkardey oğul bersin beşigingizga. beşiğinize.</i>	<i>Bayçiçek söyleyip geldik Koçkar gibi oğul versin</i>
--	---

diyerek bayçiçek koşuğu söyler. Diğer çocuklar ise, ona şöyle eşlik eder:

<i>Bota bota bayçiçek, Üyingizga çaç tilla, İlayim oğul bersin, Atginasi Rahmetulla.</i>	<i>Bota bota bayçiçek, Evinize altın saç, Allah'ım oğul versin Onun adı Rahmetulla.</i>
--	---

¹ Çolpan., c. I, Taşkent, 1994, ss. 81-82.

Ev sahibi çocukları karşılamaya çıkarken:

Otırıp ıkıng, Oturup ıkın,
Otırıp ıkıng, Oturup ıkın,
Yağaç tavakni toldırıp ıkıng. Tahta leğeni doldurup çıkın.

diyerek bayçiqek koşuğunun devamını çocuklarla birlikte söylerler. Ev sahibi çocukların getirdiğı bayçiqekleri görüncce, bahara çıktığına şükrederek, iqekleri alır ve gözlerine sürter. Bayçiqek getiren çocuklara da gönlünden ne koparsa verir. Eğer ev sahibi çocukları boş çevirirse, çocuklar ona çeşitli şeyler söyleyerek onunla dalga geçerler. Çocuklar bayçiqek koşuğı söyleyerek evden eve dolaştıktan sonra, çörebası (çocukların başı) toplanan hediyeleri çocuklar arasında paylaştırır. Bu pratik, bayçiqek merasimiyle alakalı sadece bir sahnedir. Bunlardan, Çolpan'ın yaşadığı dönem olan 20. asrın başlarında Bayçiqek merasiminin pek çok kişi tarafından bilindiğini göstermektedir.

Bayçiqek merasiminin tahlili bize, eski dönemlerde bu merasimin kiş ile baharın mücadelesini ifade ettiğini göstermektedir. Büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un kiş ve baharın münazarası hakkındaki satırlarını hatırlayalım:

Kış yay bile tokuştı,
 Kınğır közün bakıştı,
 Tutuşkalı yakıştı,
 Utgalimat [+]
 oğraşur.
 (Kış yazla vuruştu, kızgın gözle bakıştı,
 tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağaa
 uğraşır).²

Bu satırlar bir taraftan, kiş ve baharın mücadelesi hakkındaki düşüncelerin aksettiğı koşukların Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı dönemde mevcut olduğunu kanıtlamakta, diğcr taraftan da, bunların bayçiqek merasimi koşuğuna uygun olduğunu göstermektedir.

Kışın uzadığı ve baharın gelişinin büyük bir hevesle beklendiğı dönemlerde bayçiqek merasimi düzenlenmektedir. Bu merasim millet hayatında önemli kabul edilen ve onun için özel hazırlıkların yapıldığı merasimlerden biridir. Merasimde bazı sözlerin nispeten tam olarak günümüze ulaşmış olması bundan haber vermektedir. Önceleri büyükler tarafından icra edilen bu merasim,

² *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi.* Çev.: Besim Atalay, Ankara: TTK Basımevi, 1992. c.: 1, s.170.

daha sonraları çocuk folkloruna geçmiştir. Zira, unutulana pek çok merasimin izleri değişmeden çocuklar folklorunda saklanmaktadır.

<i>Bayiegim baylandı,</i>	Bayiegim bağladı,
<i>Kazan tola ayrandı,</i>	Kazan ayran doludur,
<i>Ayranıngdan bermasang</i>	Ayranından vermezsen
<i>Kazan tavağıng veyrandı.</i>	Kazanın, tabağın virandır.
<i>Kattık yerdan katalab ıkkın bayçiçek</i>	Sert yerden sıkışıp çıkan bayçiçek,
<i>Yumşak yerdan yumalab ıkkın bayçiçek.</i>	Yumuşak yerden kıvrılıp çıkan bayçiçek.

Bayçiçek koşuğunu söyleyen çocuklar bayiegın kişin ne kadar zorluklarla çıktığını hikaye etmektedirler. Yani, bayiegı yerin altında tutan g kiştir. Kişin hükmettiği zaman her yer kazan dolusu ayran gibi, karla kaplanmıştır. Bayiekler çıkmaya başladığı zaman baharın yaklaştığını göstermektedir. Ayran, yani karlar erimeye başlayınca, bayiekler dolanıp başlarını yukarı çıkarırlar.

<i>Bayiegim bayıran,</i>	Bayiegim arttıran,
<i>Gllar ira ayıran</i>	iekler içinde ayrılan
<i>Ayranıngdan imayman,</i>	Ayranından içmem,
<i>Baharımdan kemayman.</i>	Baharımdan vazgemem.

Bayçiçek koşuğunu icra edenin kiş ve yazla mnasebeti olduğu aıka grnmektedir. O kişi kovarak baharın gelmesini istemektedir. Bahar geldikten sonra ıkan bayieklerin dalları, filizleri asılarak, bayçiçek kuklası yapılır ve kurbanlık merasimine hazırlanır:

<i>Bayiekni tutdılar,</i>	Bayiegı tuttular,
<i>Tut yağaa asdılar.</i>	Dut ağacına astılar.
<i>Kılıç bilan ıpdılar,</i>	Kılıç ile kestiler,
<i>Bahmal bilan yapıdılar.³</i>	İpek bezle sardılar.

Ellerinde bayçiçek olan çocuklar evden eve yürüyüp evlerden kişi kovmaktadırlar. Merasim ne kadar renkli geçerse, merasimde baharı öven koşuklar ne kadar yüksek sesle okunursa, kişi evleri o kadar çabuk terk etmektedir. Bahar iegı olan bayiegın, evlere mutluluk, neşe, şans, başarı, bolluk ve bereket getirdiğine inanılmaktadır. Ev sahipleri bayiegı getiren çocuklara kişi kovarak

³ *Bayçiçek.* zbek Halk İcadı. Taşkent, 1984, ss. 103-104.

evlerine baharı getirmeleri için hediyeler vermektedir. Bayçiçeği görüp sevinmek ve onu gözlerine sürtmek, kışla olan mücadeleyi baharın yani bayçiçeğin kazandığını, kışın bitip baharın başladığını ifade etmektedir.

Merasim sonunda kışın, baharın habercisi bayçiçek tarafından mağlup edilişi kutlanmaktadır. Çocukların aldıkları hediyeleri bir yere toplamaları, onları eşit bir şekilde paylaşmaları ve bunu birlikte kutlamaları günümüze kadar ulaşan uygulamalardır. Bunlar, nevrzdaki “kazan doldu” merasimini hatırlatmaktadır.

Bilinmektedir ki, tabiatı canlı olarak tasavvur etmek, kış geldiğinde bütün varlıkların öldüğünü ve bahar geldiğinde yeniden dirildiğini düşünmek, kış ve bahar arasında sürekli bir mücadelenin var olduğu şeklindeki yorumlar dünyanın bütün toplumlarında mevcuttur. Bu yorumlara bağlı olarak pek çok halk tarafından, kış ve baharın mücadelesini çok özel canlandırmalarla tasvir eden ve sihir özellikleri olduğuna inanılan merasimler düzenlenmektedir. Gelmekte olan baharın bu mücadelede kışı yenmesi tabiatı etkiler, şeklinde yorumlanmaktadır.

James Frezer “Altın Dal” adlı kitabında aynen Özbekistan’daki bayçiçek merasimine benzer bir merasimi hatırlatan Avrupalıların “1 Mayıs” geleneği üzerinde durmaktadır.⁴ Frezer’in belirttiğine göre, 1 Mayıs günü genç kızlar, Mayıs ayını öven şarkılar söyleyerek evden eve dolaşmaktadır. Her evin sahibi onlara para ya da herhangi bir hediye vermektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti’nin Kuzey vilayetlerinden alınan başka bilgiler ise, Çolpan’ın “Bayçiçek” şiirini biraz daha açıklar haldedir. Yani, bayçiçek toplamaya çıkan çocuklar, ilk gördükleri bayçiçeğe ayaklarıyla basarlar, toplayıp yere atarlar ve daha sonra başka bayçiçekleri toplamaya başlarlar. Başka bilgilere göre ise, ilk görülen bayçiçek koparılarak dereye atılır. Örnek verdiğimiz her iki durumda da bayçiçek mukaddes olarak kabul edilir ve ilk görülen bayçiçek “kurban” edilir.

Bayçiçek merasiminin nasıl uygulandığını daha iyi anlamak için, bu merasimi mevsimlere bağlı başka merasimlerle karşılaştırarak incelemek zorunludur. Çünkü mevsimlere bağlı merasimlerin pek çoğunun temel mahiyeti, uygulanma tertibi ve bu merasimlerde ifade edilen sembollerin neredeyse tamamı birbirine

⁴ J. Frezer, *Zolotaya vetv.* Moskova, 1986, s. 331.

uygundur. Bu, tabiatı sihirli olarak düşünerek tabiatla o şekilde münasebet kurma ve tabiat hadiselerini canlı olarak tasavvur etme, mevsimlere bağlı merasimler esas olarak iki mevsim, yani kış ve bahar hakkındaki düşüncelerden ortaya çıkmaktadır.

Yağmur yağdırma merasiminin en çok bilinen örneği olan “Süst Hatun” merasimi üzerinde duralım. Bu merasim de esas olarak baharda uygulanmaktadır. Eski dönemlerde bahar aylarında yağmur yağmayıp yıl kurak geçerse “Süt Hatun”, “Suv Hatun” ve “Süst Hatun” gibi adlar ile anılan yağmur yağdırma merasimi düzenlenmektedir.

Bu merasim bayçiçeğin aksisi, çok eski dönemlerde yağmur yağdırmaya yönelik olsa da, bu merasimin bazı yönleri: bahar mevsimine geçiş, evden eve dolaşıp hediye alma, hazırlanan kuklanın suya atılışı ve merasimin eğlence ile bitişı bayçiçek merasimine oldukça benzerdir.

Tahminimize göre, her iki merasimin ortaya çıkışında kış ve bahar (veyahut yaz) yaz hakkındaki animistik düşünceler etkili olmuştur. Bayçiçek merasimi daha eski dönemlere ait bir merasim olup, daha sonra başka merasimlerin ortaya çıkmasında veyahut daha sonra ortaya çıkan bu merasimlerin yapısına belirli derecede etkili olmuştur.

Bu etki özellikle, yine başka bir merasim olan Ramazan koşuklarında oldukça açık olarak kendini göstermektedir. Bayçiçek koşuğundaki:

*Bayçiçek aytıb keldik eşığingizga,
Koçkardey oğul bersin beşığingizga.*

Bayçiçek söyleyip geldik eşığinize,
Koçkar gibi oğul versin beşığinize.

şeklindeki başlangıç Ramazan koşuklarını aklımıza getirmektedir. Ramazan koşuklarında da:

*Ramazan aytıb keldik eşığingizga,
Hudayım oğul bersin beşığingizga.*

Ramazan söyleyip geldik eşığinize,
Allah'ım oğul versin beşığinize.

şeklinde bir başlangıç mevcuttur. Bu durumda da çocuklar akşamüzeri ev ev dolaşarak Ramazan koşuğu söylemektedir. Her evin sahibi onlara hediye vermektedir. Daha sonra ise, toplanan hediyeler icracılar arasında eşit bir şekilde paylaştırılmaktadır.

Günümüzde söylenen Ramazan koşukları ve bu koşuklardaki ahenk, İslam akideleri, Ramazan ayı ve bu ayda tutulan oruç ile alakalı olsa da, bu folklor türünün, İslam dininin kabul edilmesinden daha önce geleneksel hale geldiğini görmekteyiz. Bayçiçek

merasiminin uygulanma şekli, bu merasimde söylenen bayçiqek koşuğunun ahenk ve şekil bakımından Ramazan koşuklarına oldukça benzer olması, günümüzde de söylenen Ramazan koşukları arasında bayçiqek merasiminin izlerinin bulunması yukarıdaki fikrimizi desteklemektedir.

*Ya rayban, ya rayban, ya Ramazan,
Sadaka deb yüridik keçdan ezan.
Kaşşak bolub kakşaganlar danga toling
Bayçiqekday açılıb gülli boling.
Kelasi ayu yıllar biz kelganda,
Kuş kakili koşılğan ulli boling*

Ya rayban, ya rayban, ya Ramazan,
Sadaka diye yürüdük geceden sabah ezanına
Fakir olup titreyenler taneye dolun
Bayçiqek gibi açılıp çiçekli olun.
Gelecek ay ve yıllar biz gelince,
Kuş kaküllü takılan oğullu olun!⁵

Burada, “Bayçiqek gibi açılıp çiçekli olun” dileğindeki saklı kalmış olması tesadüfi bir durum değildir. Ramazan ayı her yıl on gün, erken gelir. Bayçiqek ise, sadece baharın ilk günlerinde açar. Bundan şöyle bir sonuç çıkmaktadır; Bayçiqek merasiminin yapısı ve koşukları zaman içinde Ramazan koşuklarına dönüşmüştür.

Günümüzde bayçiqek merasimi unutulmaya yüz tutmuş bir merasimdir. Böyle olmasına rağmen, her iki merasim de bazı bölgelerde yan yana yaşamaya devam etmektedir.

Biz bugün, nevruz kutlamalarının bir kolu olan bayçiqek merasiminin bazı özellikleri hakkında fikir yürüttük. Bu merasim hakkında yapılacak daha geniş ve ayrıntılı incelemeler Türk boylarının ortak bayramı olan nevruz hakkındaki bilgilerimizin daha da artmasına fayda sağlayacaktır. Zira, bu tür merasimlerin tarihi kökleri ve sanatsal özelliklerini ne kadar çok ortaya çıkarırsak, bu törenlerin halkın manevî hayatındaki yeri ve önemi de o kadar çok artacaktır.

Notlar:

Çolpan. Cilt: I, Taşkent, 1994, ss. 81-82.

Divanü Lugat-it Türk Tercümesi. Çeviren: Besim Atalay, Ankara: TTK Basımevi, 1992. Cilt: I, s.170.

Bayçiqek. Özbek Halk İcadı. Taşkent, 1984, ss. 103-104.

J. Frezer. *Zolotaya vetv*. Moskova, 1986, s. 331.

Özbekistan Bilimler Akademisi, Alishir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi. Envanter No: 10407. Anlatan: Kaşkaderya, Dehkanabad İlçesi Karmana Köyü'nden Husan payanov. Derleyen: Eşnazar Rahmatov.

⁵ Özbekistan Bilimler Akademisi, Alishir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi. Envanter No: 10407. Anlatan: Kaşkaderya, Dehkanabad İlçesi Karmana Köyü'nden Husan payanov. Derleyen: Eşnazar Rahmatov.